
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXXIII (2025). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	---

DOI: 10.54664/DMTK3382

**СЪВЕТСКАТА НОМЕНКЛАТУРАТА:
ОТ ПРОФЕСИОНАЛНИ РЕВОЛЮЦИОНЕРИ ДО КВАЗИ ЕЛИТ
(бележки върху една актуална дискусия)**

Ася АТАНАСОВА*

**THE SOVIET NOMENCLATURE:
FROM PROFESSIONAL REVOLUTIONARIES TO QUASI ELITE
(Remarks on a Current Discussion)**

Asya ATANASOVA

Abstract: *The Soviet Union is long gone but the memory of it is still alive. And not only the memory of it, but also the way of thinking and acting. The question here is: what makes a country – no matter how it is called and who governs is to function in the same way? Who is the holder/ subject of the historical information who puts it into practice? The articles aims at answering these questions by funneling the attention into the historical route of an important for the country class, namely the Soviet nomenklatura and the way it gradually becomes part of the government of the Russian Federation. Every leader of the country has a different position regarding it and leaves its footprint on shaping it. The result is a political class that transformed from professional revolutionaries to quasi-elite, whose actions are not led by Russia's welfare but by its own interests not only for a particular period of time but as a well-established way of thinking. An attempt was made to trace the formation of the nomenklatura mentality and how it became a role model for the political elites that followed.*

Keywords: *nomenklatura, elite, Russia, authoritarianism, transitology, quasi-elite.*

Разпадането на Съветския съюз е тема с огромен емоционален заряд. Една от основните причини за това е, че тя е част от съвременната история, от нашия собствен живот. Друга причина е естеството на тази държава, нейната същност е изключително противоречива. От създаването си тя поражда много въпроси, много надежди, но и много несигурност, съмнения и страх. Тази противоречивост я следва през цялото ѝ политическо съществуване и се засилва още повече по време на нейния край, който води до още повече разногласия и въпроси. Защо държава, която има претенции да е социална, демократична, създадена да сложи край на неравенството между хората, се разпада? Защо управлението ѝ се поддържа със сила и репресии, и с цената на живота на милиони съветски граждани, избити по затвори и лагери? Защо икономиката е в криза, а народът прекарва огромна част от времето си по опашки за храна?

* **Ася Атанасова** – доцент, доктор, катедра „История и археология“, Факултет по хуманитарни науки, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“; България; @ a.atanasova@shu.bg

Зададените въпроси и опита да им се даде отговор водят след себе си до още важни въпроси. Какви са причините и предпоставките за разпадане на държавата? Дали надделяват външните или вътрешните? Отговорите никога не са еднозначни, защото причините са много и свързани помежду си. И като правило те са диаметрално противоположни и водят до разделение както сред историците, така и сред обикновените хора, особено силно това разделение се наблюдава в нашите географски ширини. Разбира се, и тук причините за тези настроения са комплексни; една от тях е, че все още в общественото съзнание историческото развитие на Съветския съюз е подкрепено от целенасочено създадени митове и наложени стереотипи. Но тук вече не говорим за липса на източници, а за налагане на конюнктурни и в определени случаи, пропагандни тези.

СССР се разпадна, но имперският манталитет остана. Светоусещането за месианската роля¹ на Русия и претенцията за водеща световна сила, съчетани с традиционния руски страх, че държавата е заобиколена от врагове, стремящи се да я унищожат, формират политическа визия, по-близка до отминалия XIX, отколкото до реалностите на XXI век. Ако начина на мислене, на политика са се запазили и плавно са се прехвърлили в новата държава тогава, кой е носителят/субектът, който носи тази историческа информация и успешно я налага?

Русия често променя външната си обвивка, но същността ѝ остава като константа. Въпреки смените на управляващия елит, той запазва същностните си характеристики формирани на базата на историческите традиции, възприемането на околния свят и привнесените идеологии. Кризите и промените са генерирани отвътре, те унищожават даден политически режим и на негово място раждат нов, много близък по съдържание до стария.

Преходът, който извърши страната от авторитаризъм към демокрация, от цензура към гласност позволи на много историци да анализират тази част от руската история свободно, да не се притесняват от собствената си гледна точка и мнение. Но споровете станаха още повече.

Всичко това в голяма степен се дължи на объркването в Русия, какво точно е тя – Европа, Азия, Изток, Запад... дали свързва тези култури в същността си или е неудачна/удачна симбиоза между тях. Не успявайки да дадат точна дефиниция на управлението днес, анализаторите обединяват двата термина – *авторитарна демокрация*, този термин добре описва раздвоението сред политиките и народа. Но това състояние не идва след 1991 г., според Самюъл Хънтингтън „виновникът“ е Петър I, лидери като него: „заразяват страните си с културна шизофрения, която се превръща в тяхна постоянна и определяща характеристика“ [Хънтингтън, С. 2002, с. 219].

След разпадането на Съветите се мина през един опит за прилагане на демократично управление по традиционно наложилите се западен модел, след който държавата съумя отново да влезе в най-удобното си и познато политическо русло. Тоест демокрацията, както не един път (най-яркият пример е Февруарската революция), изигра ролята на транзит, на кратък момент от нейното историческо развитие. Този момент позволява на държавата да се съвземе, да се ориентира и да избере следващата си политическа обвивка, този път на имитираща демокрация. Владимир Сурков, който е съветник на руския президент до 2020 г., нарича този период „стрес-тест“.

Има много опити да се вкара в рамка и де се дефинира политическата система на Русия след разпадането на Съветите: суверенна, хибридна, управлявана демокрация и т.н. Всички те ясно показват, че това е режим, който не копира либерално-демократичните традиции на Запада, а търси своите специфики. Едно е ясно – на Русия и трябва демокрация, дори и само като термин/фасада, ако иска да е приета от модерния свят, нещо към което тя се стреми след разпадането на СССР. Терминът *суверенна демокрация* е спуснат от самото правителство на РФ, като дълго обяснение за него отново дава Владимир Сурков. Формулирането на този термин преследва няколко цели: показва нежеланието на страната да копира Запада, това за нея е

¹ Месианизмът е дълбоко застъпен в руската история и същност, той прониква навсякъде в политиката, в културата, в изкуството. Вж. [Атанасова, А. 2022, с. 81–95].

признак на слабост, на подчинение; показва, че тя е различна и има свой път на развитие, няма да позволи външна намеса, и не на последно място, дава легитимност на режима, дава му име.

Сивият кардинал пише: „Можете да започнете в Русия с каквото ви е угодно, с каквото искате – с консерватизъм, със социализъм, с либерализъм, но крайт ще е приблизително един и същ“ [Сурков, В. 2019]. Тази мисъл няма как да не ни препрати към шеговитите крилати фрази на Виктор Черномирдин: каквато и организация да правим винаги се получава КПСС. Или – искахме най-доброто, а се получи както обикновено.

За *хибридната демокрация* е характерно, че възниква там, където е имало авторитаризъм и държавата поема пътя към демокрация, но този преход е незавършен. Наблюдава се преплитане между двата режима. В някои държави този път продължава, в други, както казахме, демокрацията е транзитно състояние. Съществува и термин „петрокрация“ (от *petroleum*, нефт), за първи път е използван относно политическата реалност във Венецуела. През 2003 г. Збигнев Бжезински вижда характеристики, които доближават Русия до този тип държави: „Русия бавно, но сигурно се отдалечава от демократичните принципи към така наречените „петрокрации“ [Бжезинский, Зб. 2003]. Парите от петрол позволяват на тези режими да съществуват.

Преходът от Съветски съюз към Руска федерация, опитите да се анализират тези процеси, както и преходът от авторитаризъм към демокрация в Източна Европа стават част от цяло едно направление, известно с името *политическа транзитология*. Транзитологията не е само термин, а опит да се разгледат подобни преходи от всички възможни аспекти. Първоначално се акцентира върху тези процеси в Португалия, Испания и Гърция, които са успешни. След разпадането на Съветския съюз темите, които са обект на транзитологията стават изключително актуални за руските историци, социолози, политолози и днес има стотици изследвания в тази насока. Голяма част от тях стъпват на чужди автори, които се интересуват от началото и развитието във времето на този преходен период [вж. Хантингтон, С. 2003; Хантингтон, С. 2004; White, S. 1990].

В руската транзитология се обособяват няколко течения, които възприемат промените различно, но сега не те са обект на настоящето изследване.

Друго направление, което също иска да разбере причините, пътя и последиците от разпадането на Съветите, но от друга гледна точка, е *елитологията*. Животът на политическите елити, ролята им в развитието на държавите, оформянето на тяхната същност, открай време вълнува историците.

Съветският съюз не просто е управляван от своя политически елит; той изцяло е зависим от него. Поради тази причина именно изследването на елита може да е своеобразен ключ към причините за разпадането на държавата, както и за процеса на трансформирането ѝ в Руска федерация. Докато на Запад политическите елити се сменят често (ако оставим настрана теорията за *дълбоката държава* или конспиративните теории) и зависят от избори, то в Съветите подобна „заплаха“ липсва. Елитът се превръща в този носител на информация, проводникът между Съветски съюз и РФ, който запазва правилото за не променената същност на държавата. В Съветите политическия елит е известен с името *номенклатура* и е обект на статията. През 1991 г. тя изчезва от политическата сцена, но според мен само като термин. Нейният модел на управление и мислене се предава на следващите политически елити и се преплита с новите реалности в страната. Невъзможно е в няколко страници да се напише всичко за номенклатурата, но това е опит да се представи една малка част от нейното формиране, същност и трансформация.

Елитологията като съвременна наука възниква в края на XIX – началото на XX в. и се свързва с имената на Вилфредо Парето и Гаетамо Моска [вж. Pareto, V. 1920; Moska, G. 1996]. Към тях може да добавим и Робърт Михелс², който в своята книга влиза в задочен диалог с Парето и Моска [Michels, R. 2001, pp. 224–225].

² Вилфредо Парето въвежда в научния оборот термина елит и създава т.н. „Закон на Парето“ или „Закон за елита“. Той говори за циркулация на елита. Заедно с Моска са представители на реалистичната школа, в центъра на своите изследвания те поставят политиката, не икономиката. Според Моска,

Много преди тях Платон, Аристотел, Макиавели също търсят причините за разделянето/стратификацията на обществото на различни групи и неравенството между тях и как се стига до това една част от него да управлява останалите.

Представените автори разглеждат политическия елит от различни аспекти: как се формира; неговата функция при управлението на държавата; моралните му измерения; цикличността му; влиянието му върху обществото и т.н. Елитът се анализира от историци, социолози, политолози, културолози – като всички те добавят своето виждане за неговата роля. Някой го извеждат от борбата на класите, за други водеща е икономическата конюнктура или политическата...

Номенклатурата в Съветския съюз носи спецификите на новата марксистка идеология, но тя не се формира само от нея. По думите на Троцки в Русия имаме не „диктатура на пролетариата, а диктатура над пролетариата“. По времето на СССР няма социализъм, а тоталитаризъм/авторитаризъм, който имитира социализъм.

Идеите на социализмът се преплитат с азиатската диктатура и руските традиции в управлението на държавата [Добрев, Д. 2022, с. 80–81].

В буквален превод от латински номенклатура означава – списък с имена, списък. Това е горният и привилегирован слой на комунистическата партия в СССР, който заема най-важните постове в държавата във всичките ѝ сфери на управление. Характерно за номенклатурата е, че поради наложената икономическа и идеологическа система тя не е свързана с притежание на капитал и собственост, а с власт и произтичащите привилегии от нея.

В работата си „Ще удържат ли болшевиките държавната власт“ (1917 г.), Ленин прави точно тази разлика между старата власт, която е изградена от чиновници, разчитащи на капитала си за социалния си статус и новата власт, съставена от „хора без капитал, но уверени в силите си“... Ленин продължава мисълта си: „Да се спре с тези „буржоазни интелектуални предразсъдъци, че могат да управляват само специални чиновници“ [Ленин, Вл. 1969, с. 316].

Тук идва и най-голямото различие между управляващата група, която ще се формира в Съветския съюз и до сега съществуващите такива. Номенклатурата не е първия управляващ елит, но е първият, който ще управлява в социалистическа държава. Той идва благодарение на политическата узурпация на властта, но това не е проблем за болшевиките. Стъпвайки на марксизма – а там, където той е безсилен да оправдае действията им – на руските традиции и светоусещане, Ленин и Сталин създават правила за всички обществени сфери, не само за управлението на страната, за да легитимират властта си. А по-късно управляващите е нужно просто да ги цитират, за да докажат правотата си.

Голяма част от хората, които ще управляват, са пролетарии (повечето селяни или войници), без собственост, без капитал, без умения. Но с огромно желание за реванш и готови на всичко, за да задържат позициите си. Техният капитал ще бъде властта, която ще им позволи да вземат къщите на богатите (които ще се обявят за „врагове на народа“), да носят дрехите им, да ядат от сервизите им. За един от многото подобни случаи разказва Егор Яковлев, чиито баща е част от висшата номенклатура и получава правото да живее в къщата на крупен търговец. Така ще се формира манталитетът на хората, които ще изградят елита на страната.

Това е друга характерна черта, която различава съветската номенклатура от смисъла, който се влага в *управляващ елит*. Самата дума елит предполага подбор на най-добрите от дадена социална група, професия и т.н. В съветската номенклатура е по-важно не да си професионалист, а да си удобен, верен на идеологията и вожда – това е достатъчно. Управляващите в Съветите защитават и пазят своите интереси, а не тези на обществото, затова и много анализатори използват термини като „клика“ или „каста“.

В една тоталитарна държава, в която обществото е строго подредено във вертикален ред, изучаването на управляващия елит е от изключително значение за разбирането на живота във

ако има пролетарска държава тя ще е свръх бюрократизирана, „и никъде другаде няма да има по-мощна олигархия, по-силна мафия, отколкото в такова общество“. Роберт Михелс създава „Железен закон на олигархията“. Той е известен с фашистките си наклонности и с фразата, „който говори за организация, говори за олигархия“.

всичките му проявления. Номенклатурата задава ритъма и на самото общество, налага в него своите собствени качества и виждания за политика, икономика, култура. В Русия номенклатурата извежда и въвежда обществото от един режим в друг, осмислянето на нейното формиране, функциониране и преминаване от съветска в руска ще ни помогне да осмислим и разберем по-добре разпадането на едната политическа система и раждането на другата.

От своето начало след Октомврийската революция 1917 г. до разпадането на Съветския съюз, номенклатурата преживява няколко отличителни етапа, като най-критични за нея са управлението на Сталин и реформите на Горбачов. През първия голяма част от нея, старите революционери, т.н. „професионални революционери“ на Ленин, е унищожена физически. Следва дълъг период на безметежно съществуване до идването на Горбачов, когато тя не е заплашена с физическо унищожение, а със загуба на власт и привилегии, най-вече икономически. Номенклатурата реално управлява държавната собственост, затова и всеки намек или опит за преминаването на тази собственост в частни ръце се отразява толкова болезнено върху състоянието ѝ. Пазенето на това статукво е до реформите на Горбачов. След това се наблюдава друг процес – от борба за изчистването на социализма от неговите недъзи, в борба на номенклатурата за запазването на държавната собственост в нейни ръце, но вече като частна собственост – тя е готова да замени властта си за собственост.

Изграждането на номенклатурата започва веднага след Октомври като паралелно с този процес върви и приемането на законовите нормативи, които ще я формират и пазят. Поставя се началото на „епоха на господство на новата класа“ [Ленин, Вл. 1970, с. 148]. Това е слой от елита, който не разполага с „физически, социални и икономически гаранции за своето съществуване“. След смъртта на Сталин номенклатурата решава проблема с физическото си оцеляване и започва борба за останалите два гаранта. Премахването на Хрущов е първата крачка в тази посока и началото на „златния век“ за нея [Фурсов, А. 2009]. При Брежнев има една „зряла, охранена и следователно като цяло любезна номенклатура, която не иска да пролива кръв“. Според Андрей Фурсов Брежнев е този, който изчиства сталинизма от системата, а не Хрущов. Комунизмът при него е „крадлив и глуповат със силно изразени олигархични, ведомствени и районно-комитетски черти“. През 80-те г. номенклатурата, за да запази привилегиите си, трябва да се трансформира в класа на собственици. Това ще стане за сметка на средната класа, тя ще бъде унищожена, точно както е унищожено селячеството [Фурсов, А. 2009].

Историкът Игор Фроянов също намира връзка между номенклатурата и разпадането на държавата. Този процес се заражда с нейното желание да се сдобие с държавната собственост, „усещайки нейната притегателна сила и постоянно изкушавана да я овладее“... Авторът уточнява: „Най-голямата опасност за държавната собственост и за обществения строй е номенклатурата“. Управляващата върхушка оформя „плътен социален слой заинтересован от номенклатурна приватизация и реставрация на капитализма“. Тя е „родена по времето на „застоя“ и чака своя час, който идва с Перестройката“. Аналогично очакване има и при сенчестата икономика, която също разцъфтява при „застоя“ и натрупва огромен криминален капитал. Те нямат нищо против промяната на обществения строй и са готови да помогнат на всеки, който ще легализира парите им [Фроянов, И. 1999, с. 59–61].

Още по време на перестройката тези две силни групи, едните политически, другите икономически, ще потърсят връзка по между си и ще попречат на държавата да се развие в правилната посока. Те ще опорочат както идеите на перестройката, доколкото въобще те са реализувани, така и опита за налагане на демокрация след нея.

Сенчестата икономика става все по-силна с отслабването на политическата власт и води след себе си редица негативни последици както за страната, така и за състоянието на населението. Фроянов обръща внимание на някои от тях. Колкото повече се изражда номенклатурата и нараства спекулата, толкова по-голяма става опасността те да влияят върху „моралното състояние на обществото“ и да породят същите отношения в него. То отговаря на „угоената номенклатура“ със спад на дисциплината, пълна незаинтересованост към процеса на работа за държавата, кражба на държавна собственост и т.н. В книгата си историкът нарича този процес

„своеобразна приватизация“, „приватизаторите“ прибират всичко, което може да се носи. В Русия дори има термин за тях – „несуны“ (носители). Най-опасната последица, характерна за руската история, отчуждението на народа от държавата, неговото безразличие и равнодушие към политическите процеси.

Всъщност, нещо, към което се стреми всеки подобен режим.

За Фроянов в СССР няма социализъм, а се изгражда „социално ориентиран държавен капитализъм“. Това е „чисто руски вариант на обществен строй, възможен само в Русия, една славяно-руска цивилизация“. При Хрущов се създават условия да се извърши преход към социализъм, към „свързването на хората на труда със собствеността и властта“. Тогава системата изразходва своя исторически ресурс и трябва да се реформира, но управляващата върхушка не го прави. Напротив, за номенклатурата настъпват „райски времена и тя става все по-ненаситна и нагла“. С това продължава разложението на обществото и на цялата система, която балансира на границата на две формации – социалистическа и капиталистическа [Фроянов, И. 1999, с. 64–69].

Социализмът, доколкото го има, се запазва изкуствено и то само заради егоизма на една единствена класа.

Една от първите книги за съветската номенклатура е тази на Михаил Восленски „Номенклатурата“, която излиза през 1980 г., разбира се, зад граница. В оригинал е написана през 1970 г. и разпространена в самиздат. Въвеждащите думи са на черногорския политик и писател Милован Джилас, за когото номенклатурата е „монополистичен привилегирован слой от съветското общество“, който се образува по време на революцията, със своя вътрешна история, йерархия, еволюция. Нейното формиране и развитие ни разкрива и цялостната система в Съветите, която още от Ленин е изградена на основата на властта и диктатурата. Система и номенклатура, враждебни към всяка различна от тях социална група и външна политическа сила, затворени и мислещи, че те искат да ги унищожат. Джилас смята, че съветската система е неспособна да извърши радикални реформи, нейната изостаналост и корупция я тласкат към експанзия.

Самият Восленски разглежда виждането на черногореца за „новата класа“ от управляващи, които от самоотвержени революционери, биещи се за демократични права, се превръщат в класа на експлоататори. Авторът прави уговорката, че Джилас анализира комунистическата система като цяло, но все пак изгражда мнението си върху работата на „новата класа“ в Югославия. А: „Югославия не е типично социалистическа държава, дори по действаща инструкция в СССР по всички практически въпроси тя се разглежда като капиталистическа страна... Въпреки това той разработва научна теория, която му носи световна слава, както и заповед за арест в Югославия. Той е и първия с разработена теория за възникването на нова управляваща класа в СССР“ [Восленски, М. 1993, с. 26–27].

Авторът търси произхода/зародиша на номенклатурата в „професионалните революционери“ на Ленин. Те „не принадлежат към никоя от съществуващите класи на руското общество“, а са нещо съвсем ново. Според него те не са част от пролетариата на Русия, това е „самостоятелен социален организъм“ създаден с цел „да взриви съществуващата производствена система и структура на обществото“. Ако победи революцията, организацията на професионалните революционери ще се превърне в организация на професионални управници. Те са „ембриона на новата управляваща класа“. Първоначално в термина се влага разпределението на функциите между различните ръководни органи. При това разпределение се раздават и високите постове, на които ръководните постове ще правят назначенията. Именно този кадрови аспект, който се оказва изключително важен, дава цялото съдържание на термина „номенклатура“ [Восленски, М. 1993, с. 64–65].

Това е едно от доказателствата, че Ленин създава своята организация с цел взимане на властта, професионалните революционери пораждат Октомврийската революцията, а не обратно.

Несъмнено най-лошото време за номенклатурата са чистките на Сталин, като тогава всеки един неин представител е заплашен не само да загуби поста си, но и живота си. Репресиите са насочени основно срещу „лениновата гвардия“, това са същите тези „професионални революционери“, които полагат основите на самата номенклатура, но в края на 30-те години се превръщат в пречка „новата гвардия“ на Сталин да заеме местата им.

Думите на Лазар Каганович много точно описват механизма на протичане на терора: „Ние сваляме хората на пластовете“. За кратък период от време Сталин успява да избие не само нарочените за „фашисти, троцкисти, шпиони, реставратори на капитализма“, но и техните палачи. Ярък пример за тази политика е съдбата на Ягода, който преживява ужасът на собствениците си жертви, той е съден и разстрелян.

XVII конгрес на партията е безпрецедентен в историята на страната и още един пример за това как грузинецът се справя с нежеланата номенклатура. Конгресът се провежда през 1934 г. и е известен с името „Конгрес на победителите“, а след годините на терор и като „Конгрес на разстреляните“. От 1966 делегати, като „врагове на народа“ са разстреляни 1108 от тях. На XX конгрес Хрущов казва, че Сталин създава концепцията „враг на народа“ [Хрущев, Н. 1956].

Чистките, които прерастват в репресии, всъщност са насочени към номенклатурата, към партията. Сталин, като добър ученик на Ленин, следва правилото – *партията укрепва, когато се пречиства*.

Разчистването на номенклатурата продължава и в последните години от живота на Сталин. Тогава започва формирането на отделни групи в нея, които претендират за вземането на властта след него. Всички те максимално използват мнителността на вожда за собствените си нужди. Терорът напомня годините на чистките, засилва се антисемитизмът и расте съветско-руският патриотизъм. Тези процеси са добре описани от историците Михаил Гелер и Александър Некрич. Двамата наблюдават и друга тенденция, която протича в самата партия – все повече се стопява броят на работниците в нея – „комунистическата партия се превръща в партия на „представителния елит“, в партия на партийните и държавни чиновници. Историците потвърждават думите на Восленски: „мнозинството стари болшевики е унищожено по време на терора през 30-те години“ [Гелер, М., Некрич, А. 1994, с. 185].

Оцелелите след чистките и войната образуват тази устойчива номенклатура, която ще управлява дълго, без да се страхува за физическото си оцеляване. Тя ще започне да се възпроизвежда да се превръща в затворена каста със свои правила на живот. Всеки нов член е проучен от КГБ, а голяма част от нея е съставена от т.н. „политически династии“. И все пак трябва да отбележим, че терминът *самовъзпроизвежда* не е точен. В този случай неговата цел е да покаже, че съветската номенклатура е затворена, монолитна група със строго спазвана йерархия. За нея е характерна рекрутната система, по неписани правила високите постове не се наследяват от „елитните деца“. Те намират място в т.н. „професионални ниши“ – често зад граница [Крыштановская, О. 1995, с. 52].

Основна цел на номенклатурата е да запази статуквото и да спре всяка една реформа, която заплашва привилегиите ѝ. Започва и процесът за обвързването на номенклатурата с държавната собственост, без да я притежава реално, тя де факто я управлява и стопанисва. За да продължи този процес, на нея и е необходима диктатура, но без диктатор. Изборът на Хрущов и Брежнев е доказателство за новата посока. Въпреки противоречивото управление на първия и моменти на несигурност, начинът, по който той е свален от власт показва засилващата ѝ се сила.

Пример за това как политическият елит защитава режима, който го държи на власт са проваленият икономически промени от 60-те години на XX век. Въпросът пак се свежда до това: Защо номенклатурата не желае да извърши така необходимите реформи в страната?

Първата възможност за макар и минимални промени идва, разбира се, след смъртта на Сталин. Ако Хрущов повдига въпроса за идеологическите догми, то Георги Маленков се опитва да промени, макар и малко, икономиката. Но по интересен начин двамата взаимно се конкурират и взаимно се възпират. Първият спира икономическите реформи, вторият критику-

ва „размразяването“ на статуквото. Маленков успява за краткото време, в което има власт, да повиши резултатите в селското стопанство и да вдигне доходите на селяните, показва, че има „либерална алтернатива“ [Попов, Г. 2019, с. 122–124].

Опитите за подобряването на икономическите показатели продължават с Евсей Либерман, Алексей Косигин, но те също завършват с връщането на държавата в нормалните ѝ колове. По време на реформите и малко след тях се наблюдава растеж най-вече в селското стопанство, но той е кратковременен. Косигин е подложен на неспирна критика най-вече от номенклатурата. Тя го обвинява в „заиграване със Запада“, „предателство към социализма“ и др. Той също не е съгласен с огромните средства, които се отделят за въоръжаване, както и с нахлуването в Чехословакия. Събитията там са една от причините за спирането на реформите. Концепцията за „демократичен социализъм“ плаши управляващите, които усещат, че тя би разклатила властта им. Реформата на Косигин, която най-много притеснява номенклатурата е, че на производителите се дава шанс да се докоснат до собствеността.

Не малко анализатори са на мнение, че 60-те години са били времето, в което Съветите са могли да преобразуват страната по начин, който след това се наблюдава в Китай. Така смятат Егор Гайдар, Александър Шубин, като за тях това е трябвало да стане по времето на НЕП или на Хрущов, но не и при Горбачов [Гайдар, Е. 2017; Шубин, А. 2007, с. 67].

Причините за краха на реформите са много, както видяхме има и външни фактори, но основната причина е номенклатурата, която трайно се обвързва с държавната собственост. Дори самите опити за реформи засилват глада ѝ за нея: „Реформата има едно много осезаемо последствие в бъдеще – тя възражда стоково-паричните отношения и дава мощен импулс на собственическата ориентация на номенклатурата, която усетила опияняващата миризма на собствеността здраво свърза с нея съдбата си“ [Фроянов, И. 1999, с. 37].

Управлението на Брежнев бележи най-спокойните времена за съветската номенклатура. Няма и помен от трудните години на налагане на тоталитарния режим при Ленин, гражданската война, чистките и репресиите на Сталин, противоречията при Хрущов, той буквално разклаща вратата в социализмът и то не само в Съветския съюз. Няма реформи, които да застрашат материалното ѝ благополучие. Но с идването на Юрий Андропов нещата бързо започват да се променят. Икономическата криза става все по-видима, а административните мерки, все по-неефективни. И все пак, бившият шеф на КГБ се насочва към тях. Този път за несполуките е обвинена дисциплината, дори се измисля и понятието „идеологическа дисциплина“. Човек трябва да си наложи *самоцензура*, да внимава какво мисли, говори, пише.

В разговор с Михаил Горбачов, генералният секретар му споделя: „... системата на МВР е корумпирана и има признаци на срастване с мафиотски структури“ [Горбачов, М. 2013, с. 254]. Това вече засяга интересите на номенклатурата. Времето на Андропов е белязано с няколко знакови акции срещу висши служители в Съветския съюз и за да покаже, че е безкомпромисен обвинения са повдигнати срещу Юрий Чурбанов, зетят на Брежнев.

При Горбачов проблемите за управляващите стават още по-сериозни. Новият генерален секретар е убеден, че номенклатурата е една от причините за сегашното положение в страната и нещо повече, че тя ще е основната спирачка за перестройката. Когато през 1986 г. се обсъжда въпросът *защо буксува перестройката*, се стига до извода: „нещата опират до гигантския партийно-държавен апарат, който стана преграда по пътя на реформите.... Трябва да бъде преодолян номенклатурният подход в кадровата политика...“, а генералният секретар обръща внимание на статия със следното заглавие „Апаратът пречупи врата на Хрущов и сега ще бъде съвсем същото“ [Горбачов, М. 2013, с. 338, 349].

Затова подкрепата за новата политика се търси в народа и интелигенцията, и перестройката започва с призови за повече гласност и демокрация. Александър Яковлев заявява, че гласността „копаеше политическия гроб“ на номенклатурата.

Това е и голямата разлика между него и Хрущов, който за изкривяването на системата обвинява Сталин, а Горбачов към него прибавя и управляващия елит.

Ако за известно време народът застава зад генералния секретар, в дългосрочен план той губи и неговата подкрепа, и на номенклатурата, в чието лице си създава най-опасния враг. А и няма как да бъдат отделени нейните грешки от тези на цялата система, те са свързани. Когато в пресата започват да излиза информация за злоупотребите на част от управляващите, става ясно, че не само те са компрометирани, а всички свързани със системата.

От една страна Горбачов иска да удари номенклатурата, но от друга с половинчатите си реформи ѝ позволява да намери удачен изход от трудната ситуация, в която е поставена. Чрез приемането на няколко закона, с които цели да се помогне на държавата да стабилизира икономическото си състояние, да се даде самостоятелност на предприятията и на личната предприемчивост, Горбачов и неговият екип дават шанс на номенклатурата да запази напълно легално най-ценното за нея – собствеността. Два от тях са: „Закон за държавните предприятия“ и „За кооперациите“. Неразривно свързани по между си, те позволяват номенклатурата да намери начин как при разпадащите се Съвети държавната собственост да премине в частни ръце, тоест, в нейни.

След края на СССР и раждането на Руската федерация, фокусът на изследванията върху номенклатурата се измества и в главен въпрос се превръща проблемът за трансформацията ѝ от съветска към руска. Доминира мнението, че няма революционно раждане на нова власт и държава, а една плавна приемственост. Тази теория е подкрепяна от множество истории, политолози, социолози, някои от тях цитирани в статията. Тя е изключително актуална през 90-те години на XX в., едно от обясненията е, че голяма част от съветската номенклатура е още в активна възраст, а и няма закон, който да ѝ забранява да участва в политическото управление на страната. Историците Юрий Буртин и Григорий Водолазов налагат термини като „номенклатурна демокрация“ и „номенклатурен капитализъм“ [Буртин, Ю., Водолазов, Г. 1994].

Темата става актуална и на Запад с резонния въпрос дали ще има трайна промяна в Русия или ще се наблюдава обратен завой към авторитаризма³. Ще обърне внимание на написаното от Дейвид Лейн, според него теорията за елита сама по себе си не е достатъчна да обясни промените, но е изключително важна. И най-вече да се анализира елита от гледна точка на фрагментацията му (една от причините за разпадането на държавата), политическата култура, ценности и др. [Lane, D. 1996. pp. 4–23].

По-голяма част от авторите смятат, че там където комунистите са допуснати в новото управление, държавите често се връщат към авторитарно управление и преходът се забавя. Според А. Жабрев през 1996 г. 71% от ръководителите на областните администрации са бивши работници от стария режим [Жабрев, А. 1996. с. 48–51]. Още по-точни данни са дадени от И. Куколев, който смята, че 45–71 % от ръководителите на различни нива в постсъветска Русия са заемали подобни постове и в Съветския съюз. Данните са на база социологически проучвания от няколко региона [Куколев, И. 1996, с. 46–52].

Има и истории, които не поддържат тази теза толкова категорично и искат да „напълнят термина номенклатура с нов, различен смисъл“. В днешно време „не може да се направи номенклатурна организация на властта“. През 1998–2001 г. рухват посткомунистически списъчни клиентски мрежи и на тяхно място се изграждат кланове, трансформация „от мрежа към клан“. Днес управляват „постноменклатурни“ кланове, номенклатурата има своите върхове и спадове и тя се променя много. Съветската номенклатура губи позиции с всеки един следващ цикъл на избори, това нейно развитие разглежда историкът Дмитрий Селцер [Сельцер, Д. 2006. с. 282–289].

Тези процеси са напълно нормални, с течение на времето съветската номенклатура си отива, но само като термин. Д. Селцер използва компютърни алгоритми за да си отговори на въпроси като: Размени ли номенклатурата властта си за собственост? Той се съмнява в демократичността на страната след 1991 г. и смята, че елитът в Русия винаги е бил „административно-политическата бюрокрация“. Съветската номенклатура е приемник на имперската бюро-

³ [White, S. 1991; Sakwa, R. 2002].

крация и т.н. В Русия, в годината на излизане на книгата на Селцер, всички проучвания сочат, че народа иска „силна власт“. Силният бюрократичен компонент при Путин не е нещо ново, а присъщо за историята на руската политика [**Селцер, Д.** 2006. с. 312–317].

Тази приемственост се наблюдава не само в политическия елит на страната, но и в цялото ѝ управление. Приемственост има и в смяната на властта, когато в една *демократична* държава настоящия президент посочва кой ще заеме неговия пост още преди изборите. За процесите на смяна на властта в СССР и постсъветска Русия пише Александър Сивилов, според него те често променят само външните си характеристики, без да имаме реална смяна на моделите [**Сивилов, А.** 2012, с. 109].

Перестройката разделя номенклатурата с идеите за „социалистически плурализъм“. Отхвърля се старата идеология и диктатурата на КПСС. Преходът е безболезнен, защото не засяга реалната власт на елита, който намира нов начин да легитимира властта си. Властта се трансформира в собственост чрез приватизацията, а политическото измерение е, че номиналният конституционализъм от съветско време се заменя с една от формите на „мним конституционализъм“ – президентска диктатура. Той е оформен юридически с конституцията от 1993 г. Извършва се „номенклатурен реванш“. Това е прегрупиране на традиционния елит в контекста на завършване на трансформациите [**Медушевский, А.** 1997, с. 555–556, 590].

Стана въпрос за кадровата политика, започнала при Андропов и придобила огромни мащаби при Горбачов. Рой Медведев си спомня, че тогава се появява терминът „номенклатурна революция“, когато прозорците на правителствените сгради в Москва светят до 2-3 часа през нощта. За него това е процес на смяна на партийните поколения, старите дават път на младите. „Партийно-бюрократичните кланове с тяхната система на лична зависимост, лоялност и взаимно опрощение, която в редица републики и ведомства придоби характер на своеобразна „мафия“, беше заменена от по-компетентни технократи, свързани... не с роднински връзки, а с общ интерес към успеха на „каузата“ и „прогреса“ в тяхното си разбиране на тези термини. Променяше се стилът и характерът на работа, но не и същността“ [**Медведев, Р.** 2015, с. 29–30].

Р. Медведев говори за зимата на 1985 и 1986 г., по негови наблюдения, тогава ролята на номенклатурата отслабва, а се засилва тази на определени лидери като Горбачов, Шеварднадзе, Рижков и особено на Лигачов. Но всички кадрови промени „бяха лишени от демократично съдържание... смяната на кадрите в партията не посегна на авторитарния социализъм“ [**Медведев, Р.** 2015, с. 30].

Още един историк, Александър Шубин, не вярва, че перестройката ще промени изцяло политическата и икономическа ситуация в страната. Голяма част от спънките пред започнатите реформи, според него, са поставени отново от номенклатурата. Въпреки че Горбачов минава от „авторитарна модернизация“ към „демократичен социализъм“, управляващият елит продължава да държи властта и да се самовъзпроизвежда [**Шубин, А.** 2007, с. 80–84].

Огромна част от номенклатурата е сменена, но тук става въпрос за поколенческа смяна: старите отстъпват местата си на младите. Това не е промяна, а необходимост. Начинът на мислене и действие остава непроменен. „Технократите“, за които говори Рой Медведев, са авторитарни технократи, готови на всичко да запазят властта си, а оттам и държавната собственост в свой ръце.

Дали с новата номенклатура идва и нов начин на мислене? Смяната на министъра на отбраната Сергей Соколов (1984–1987), свален от пост заради случая с Матиас Руст, с Дмитрий Язов, който остава на длъжност до 1991 г., дава отговор на въпроса.

Шубин не мисли, че реформите от 1986–1987 г. са грешни. Слабата им страна е, че те са частични: „по-точно в тези части, които съответстват на мечтите на номенклатурата по преодоляване на нейното отчуждение от собствеността“ [**Шубин, А.** 2007, с. 90].

След разпадането на Съветите и началото на РФ, все повече историци насочват вниманието си не само към физическото участие на номенклатурата във властта, но и как тя предава своя начин на мислене в новите управляващи.

Според данни на Криштановска бюрократията бавно успява да си върне контрола в управлението въпреки изборите. Тя се научава да ги контролира, въпреки всички „административни ресурси“ на държавата. Така в губернаторския корпус постепенно се връщат ръководителите от съветския период, които и до днес (става въпрос за 2000 – 2003 г.) попълват 60% от него, като се запазва неговата структурна характеристика. В периода 1998–2002 г. все повече се наблюдава увеличаването на броя ръководители от местно ниво. Обяснението е, че там се запазва старата съветска номенклатура, която точно на това ниво не е зависима толкова от изборите, колкото в центъра.

„Изборите в Русия се превърнаха в механизъм, който консолидира водещата позиция на политическата класа и новия бизнес елит“. В Русия, особено по време на избори, започва да се говори за административен ресурс. Електоратът не е толкова ориентиран като ляв, десен, център, а се превръща в „управляем електорат“. [Криштановская, О. 2005, с. 35–36, 132–134].

Затова в книгата си авторката говори за „естествен ход на обновяване в управленческия елит, а не за идването на нови лица в управлението“. Тя разглежда и процеса на създаване на „бизнес елит“, който е свързан с номенклатурата и няма как без нея да натрупа първоначалния си капитал.

Политологът Юрий Нисневич също говори за появата на бизнес елит, който заедно със старата съветска номенклатура изгражда новата руска номенклатура. Тя ясно очертава своите контури в края на управлението на президента Елцин. Прави впечатление, че в този момент и още повече в първите години на управлението на Владимир Путин към тези две групи се присъединява още една – на „хората с пагони“ (Олга Криштановска говори за „милитокрация“). От 1998 г. до 2000 г. те се увеличават 7 пъти. За Нисневич „съветската номенклатура не изчезва, тя се изменя и става руска... Русия се управлява от съветския чиновник“ [Нисневич, Ю. 2015].

При преходът от управлението на Елцин към началото на управлението на Путин става преплитането между транзитологията и елитологията. Беше споменато, че заради своите специфики руската история винаги е зависила много повече от своя политически елит, отколкото държавите на Запад. Следователно, преходът от авторитаризъм към демокрация в по-голямата си част ще зависи от начина, по който иска и го усеща номенклатурата. Тя ще остави в целия този процес своята същност и новият политически строй ще бъде изграден по неин образ и подобие.

Преходът към демокрация е умело направляван от съветската номенклатура, която поне-се жесток удар, но не изчезна, а започна бавно да връща позициите си. Чрез приватизацията тя върна икономическата си мощ, а чрез липсата на забрана да заема висши държавни постове, и политическата си. Обществото обедня и загуби първоначалния ентузиазъм за промяна, позволявайки на „елита“ отново да го вкара в обичайните политически коловози на апатия, контрол и вяра в „добрия цар“. Номенклатурата се скри зад „либерално-демократичните“ промени и натрупа огромни капитали.

Ако Елцин идва на власт с обещания за демокрация и отнемане правата на съветската номенклатура, то вторият му мандат е с усещането, че същността и психологията на старите прийоми в управлението ще бъдат запазени. Той е този, който взима едно от най-съдбоносните решения за бъдещето на Русия в този момент и по кой път на развитие ще продължи тя. Елцин кани Путин за свой наследник, не Борис Немцов.

Изборите не успяват да променят ситуацията, особено в периферията. Това е време на изостряне на борбата между отделните оформящи се елити, като една от главните причини за тази своеобразна вътрешна криза е слабостта на президента. Промените за елита стават още по-големи с приватизацията и появата на олигархията.

Според Олга Криштановска идването на власт на Владимир Путин успокоява елита, изморен от непредвидимите действия на Елцин. През 2000 г. започва „стабилизация и реставрация на моноцентричното устройство на държавата“. Доказателство за това е възстановяването на „вертикалата на властта“, алтернативните центрове за взимане на решения са разрушени. Увеличава се числеността на политическата класа като значителна част от нея са военни. Част-

ният бизнес минава под контрола на държавата. Чиновниците започват процес на възстановяване на авторитарния начин на управление [Крыштановская, О. 2005, с. 376]. Това означава ограничаване на реформите и бавна „съветизация“.

Наблюдава се следният процес – „конфликт между класа и система“: от старата номенклатура се ражда нов клас от собственици, малко зависими от държавата. Той иска модернизация и по-малко държава, адекватна политическа система, която да отговаря на тази модернизация. В същото време „политическият елит се консолидира и е заинтересован от възстановяване на традиционната форма на руската държава. *Самодържавието* не търпи наличието на сили, които са му неподвластни“, а крупният бизнес се явява такава сила. „Бюрокрацията стига до разбирането, че буржоазията е неин враг в политическото общество...“. Путин подчинява бизнеса, бюрокрацията побеждава [Крыштановская, О. 2005, с. 375–376]. Трябва да добавим, че той успешно подчинява и елциновата олигархия като я разделя на такава, която го подкрепя и, която не го подкрепя. Втората няма добри перспективи.

В Русия често след либерални реформи следва остра реакция и затягане на режима.

Проучвания на общественото мнение показват, че не само държавата няма желание за радикални промени, но и народът, което е по-притеснителното в случая. Реално той демонстрира търпимост или по-скоро привикналост към подобен тип режими и се чувства спокоен, когато е управляван по този начин.

В средите на интелигенцията за подобни реформи са 10-15%, отрицателно мнение за тях имат военни, охранители, чиновници. Населението е наясно, че промените са реализуеми само от „твърд режим“, така смятат 50% през 1988 г., а само година по-късно – 55%. Съкращаване на военните разходи искат 26% през 1988 г., през 1989 г. – 19%; през 1988 г. за наличие на частна собственост са 13%, през 1989 г. – 11%. Реформите, започнали през 1985 г. се смятат за неизбежни и естествени от 40% през 1994 г., а през 2004 г. от 37% от населението. През 2004 г. 49% са убедени, че реформите са наложени и непригодни за Русия. Същата година за социализъм са 50%, за капитализъм 12% и за смесено управление 22% от интервюираните [Гудков, Л., Дубин, Б., Левада, Ю. 2007, с. 85].

Тримата социолози също се опитват да проследят трансформацията на държавата и нейната политическа класа. За тях е изключително трудно да дадат определение на термина „елит“ в Русия. Обръщат внимание, че за елит започва да се говори след катаклизмите в КПСС и по-точно разделянето ѝ на радикали и реакционери.

След направените проучвания и тяхното систематизиране се стига до извода, че „проведените реформи са повърхностни и не засягат дълбоките институционални и човешки основи на системата“. През 90-те години започва изграждането на корпоративна-олигархична власт, олицетворена от силови групировки и президента. Политическата класа, която го поддържа не е елит, а квазиелит, назначени хора, които трябва да изпълняват ролята на елит. Те се подчиняват на „висша воля“, което води до загуба на ценности и понижаване качеството на политика и управление [Гудков, Л., Дубин, Б., Левада, Ю. 2007, с. 200–201].

Според авторите, една от главните грешки на либералите е, че са чакали реформите да продължат по инерция и като резултат те са изтласкани от властта от „сивата маса на второ-разрядната номенклатура и хората в пагони“. Изпълнителната власт е неспособна да начертае стратегически цели и да модернизира страната, а е заета да пази властта си и да се възпроизвежда. Квазиелита (назначен от президента) разбира, че не може да има свобода на мислене и действие, а само да е лоялен към него. За разлика от съветския чиновник, той е лишен от идеология, но може да симулира такава, най-често тя е разновидност на „националната идея“, а на практика – остатък от стария великодържавен комплекс. В „номенклатурна реторика или в понятия от архаичната политическа митология „заговор“ и „враг“ се приема и случващото се в Грузия и Украйна, характерно за тоталитарните режими от XX век. Руският елит не само няма програма за модернизация, но и няма тази способност да я разработи“. Може да се говори за „кастрация“ на елита. Колкото повече власт се съсредоточава в ръцете на Путин и админи-

страцията, толкова повече модернизацията ще се отлага и може да се очаква криза на властта [Гудков, Л., Дубин, Б., Левада, Ю. 2007, с. 208].

В постсъветска Русия президентът е фигурата, от която зависи каква роля ще играе елитът. Така и не се формира реален политически елит, който да играе ролята на противовес на президента или по-точно такъв не успява да се задържи. Елит и политически, и икономически, който да насочи управлението към модернизация и либерализация. Затова и се говори за неговата липса и за наличието на квазиелит, чиято функция е да подкрепя президента. Неукрепналото гражданско общество също е принудено да приеме случващото се в политиката.

Тези процеси се свързват с още един значим фактор в развитите общества – медиите, четвъртата власт. В началото на 90-те години се наблюдава изпадането в крайности не само в тази област от развитието на страната. От пълния контрол и жестоката цензура до пълна свобода на говорене и писане.

Според Саркис Восканян отношението на медиите към случващите се промени задълбочава разрухата на властта. Натрупват се няколко фактора, които са в основата на това, че медиите в РФ не се превръщат в четвърта власт и не помагат за изграждането на едно здраво гражданско общество. Повечето от тях са купени, а и политическият елит не търпи институции, които са извън неговия контрол. Това пречи и на разрешаването на обществени конфликти, включително и в политическия елит. Според Восканян един от тези конфликти е чеченският, който показва борбата между отделните групи на политическия постсъветски елит и наличието в него на авторитарно съзнание и афинитет към решаване на проблемите със силови методи [Восканян, С. 2004, с. 18–20].

Чеченският конфликт действително начерта избраната посока (в същността си имперска, съветска) и приемственост между двамата президенти на РФ. От това по какъв начин щеше да бъде решен конфликтът зависеше отговора на въпроса ще успее ли трансформацията на държавата от авторитарен към демократичен начин на управление? Същевременно чеченският конфликт бе и своеобразен тест за стабилността на системата.

През 2004 г. С. Восканян прави същия извод, какъвто и горните изследователи: най-голям шанс за установяване в държавата има нов авторитарен режим, който ще отчете грешките на съветския режим, а политическият елит ще тръгне в същата посока. Според автора „руското общество не е либерално и затова не може да построи либерална демокрация, затова и на политическия елит му остава да построи – авторитарна демокрация, режим, който е най-близо до национално историческите особености“ [Восканян, С. 2004, с. 38–40].

Подобно раздвояване в мисленето и действията на политическия елит вижда и Надежда Горева. За нея трансформацията в Русия е „цикличен модел, при който се редуват демократични и авторитарни форми на управление... Което показва слабите корени на демокрацията в доминиращата политическа култура...“, както и, че „между Русия и демокрацията има културна пропаст“. Това е един амбивалентен политически режим с признаци на демокрация и авторитаризъм. Последният се засилва при Путин, който се опира на силовите структури, свежда до формалност функциите на демократичните институции, ограничава гражданската инициатива и т.н. [Горева, Н. 2010, с. 19–24].

Ще се спра на още едно изследване, което използва елитологията за обяснение на политическите промени след разпадането на СССР. Евгений Березовски смята, че интересът към прехода от авторитаризъм към демокрация идва от потребността на обществото да намери изход от „състоянието на системна криза“. Той също е на мнение, че бившият съветски елит е основата на новия политически елит и привнася в него всичките си негативни качества като запазва номенклатурния и авторитарен стил на управление. Създава се квазиелит, неспособен да изгради нов общественно-политически строй. [Березовский, Е. 2002].

В този труд, според мен, е направен един от най-точните изводи за процеса на транзитология и ролята на политическия елит в нея: „Политическият елит се оказва неспособен да поведе страната по еволюционния демократичен път на преход към реален капиталистически пазар и беше принуден да се върне към авторитарния модел на развитие... Ако демокрацията

иска да се реализира трябва да се формира съвременен прогресивен политически елит...“ [Березовский, Е. 2002].

Процесът на формиране на подобен елит е най-трудната задача пред Русия днес. Става въпрос за истински политически елит, който да не е зависим от един господар и, който да успее да изведе държавата на пътя на действителната модернизация. Този елит досега винаги е бил побеждаван от бюрокрацията, номенклатурата, които не са елит, а негова имитация. Номенклатурата работи за себе си и за запазването на режима, няма значение кой, само стига той да и дава привилегиите, от които тя се нуждае. Тази номенклатура няма име, партия, лице, ценности, идеология – тя е начин на мислене и действие. Успява да се нагоди към всякакви условия и да наложи своя начин на управление, който постепенно и неизменно се изразжда в авторитаризъм.

Днес президентът Путин е изградил така държавата, че той няма нужда от елит. Управлението му наподобява разбирането за: самодържавие, православие, народност. Във връзката между господар и народ елитът е излишен [Гудков, Л., Дубин, Б., Левада, Ю. 2007, с. 363].

Дарина Григорова смята, че политическата система на постсъветска Русия запазва историческото руско триединство: европейска култура – християнска духовност – евразийска държавност [Григорова, Д. 2012, с. 85].

А, че в днешната бюрократия е заложена същността на съветската, свидетелстват думите на Александър Яковлев: „Направете разрез на сегашната висша номенклатура и под тънкия слой на демокрацията ще откриете дебел слой червенина“. Идеологията на болшевиизма се устрои удобно в чиновническо-бюрократичното благо. За него Русия отдавна се намира в състояние на противоборство между авторитаризма и либерализма. Яковлев смята, че изборите в края на 2003 г. са поражение за демокрацията, изчезва алтернативността, реалният парламент. Управляващата партия на чиновниците празнува победа. Днес локомотив на авторитарната тенденция е номенклатурно-чиновническата класа, която упорито се стреми към „легитимен авторитаризъм“ [Яковлев, А. 2005, с. 502, 709, 716].

Авторитаризмът, бюрократизмът, милитаризмът са дълбоко проникнали в руската душевност и тя трудно ще успее да формира нови ценности, но това не означава, че не може.

„Мощната бюрократична машина, създадена в Русия още преди Октомврийската революция от 1917 г., продължи да съществува както в Съветския съюз, така и в наши дни, почти без да се трансформира“. [Бескова, Л., Холоденко, А. 2018, с. 71]. Това е цитат от книга, която се опитва по нестандартен начин да отговори на много въпроси, свързани с развитието на страната. Авторите искат да разберат защо независимо от политическия строй, Русия действа по еднотипен начин в своята и външна, и вътрешна политика. Следователно проблемът не е в това, кой и под каква форма управлява държавата, а в начина на мислене и възприемане на света. Западът винаги е гледал на Русия като военна държава и се е страхувал от нея, трудно ѝ вярва и не я възприема като равноправен партньор. Къде е проблемът? И, ако Путин не е на власт ще се промени ли това отношение?

Стъпвайки на теорията на психологическите типове, авторите твърдят, че всеки различен тип обработва по своему информацията, която достига до него от външния свят. Така всяка държава или човек изгражда своя идентичност и в зависимост от нея реагира на околния свят. Русия има не малко минуси в тази своя идентичност като „вездесъщата бюрократия“, но тези минуси и недостатъци не са „присъда“ или „диагноза“.

Всичко това ни подсказва колко важен е процесът на изграждане на нов политически елит в Русия. Елит, в който не е вплетен товарът и ментален, и материален на старата съветска номенклатура. Разбира се, тук възникват отново въпроси: от къде ще дойде този елит, кой ще го възпита да действа необременен от миналото си, да възприема информация по различен начин?

Отговорът се крие в това кой ще надделее – тези, които мислят като Владимир Сурков и твърдят, че „путинизмът е идеология на бъдещето“, или тези, които искат промяна.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации / Publications

Атанасова, А. 2022 – А. Атанасова. Руският път – от Третия Рим до Третия Интернационал. – В: Русия между Изтока и Запада: политика, идеология, дипломатия. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 2022, 81–95 [A. Atanasova. Ruskiyat pat – ot Tretiya Rim do Tretiya Internatsional. – V: Rusiya mezhdu Iztoka i Zapada: politika, ideologiya, diplomatsiya. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2022, 81–95].

Бескова, Л., Ал. Холоденко. 2018 – Л. Бескова, Ал. Холоденко. Русия: интегрален тип и национална идентичност. София, 2018. [L. Beskova, Al. Holodenko. Rusiya: integralen tip i natsionalna identichnost. Sofia, 2018].

Буртин, Ю., Водолазов, Г. 1994 – Ю. Буртин, Г. Водолазов. В России построена номенклатурная демократия. Известия. 1 июня 1994. [Yu. Burtin, G. Vodolazov. V Rossii postroyena nomenklaturная demokratiya. Izvestiya. 1 iyunya 1994].

Восканян, С. 2004 – С. Восканян. Политическая элита постсоветской России: проблемы и процессы формирования, изменения и развития. Автореферат, Воронеж, 2004. [S. Voskanyan. Politicheskaya elita postsovetsoy Rossii: problemy i protsessy formirovaniya, izmeneniya i razvitiya. Avtoreferat, Voronezh, 2004].

Восленски, М. 1993 – М. Восленски. Номенклатурата. София, ИК „Христо Ботев“, 1993. [M. Voslenski. Nomenklaturata. Sofiya, IK „Hristo Botev“, 1993].

Гайдар, Е. 2017 – Е. Гайдар. Гибелта на една империя. София: Рива, 2017. [E. Gaydar. Gibelta na edna imperiya. Sofia: Riva, 2017].

Гелер, М., Некрич, А. 1994 – М. Гелер, А. Некрич. Утопията на власт. Ч. 2, София, ИК „Христо Ботев“, 1994. [M. Geler, Al. Nekrich. Utopiyata na vlast. Ch. 2, Sofiya, IK „Hristo Botev“, 1994].

Горбачов, М. 2013 – М. Горбачов. Насаме със себе си. София, 2013. [M. Gorbachov. Nasame sas sebe si. Sofia, 2013].

Горева, Н. 2010 – Н. Горева. Трансформация политического режима в постсоветской России. Автореферат, Воронеж, 2010. [N. Goreva. Transformatsiya politicheskogo rezhima v postsovetsoy Rossii. Avtoreferat, Voronezh, 2010].

Григорова, Д. 2012 – Д. Григорова. Има ли декабристи в постсъветска Русия? Президентски избори Русия`2012. Quo Vadis...“ Сб. УИ „Св. Кл. Охридски“, София. [D. Grigorova. Ima li dekabristi v postsavetska Rusiya? Prezidentski izbori Rusiya`2012. Quo Vadis...“ Sb. UI „Sv. Kl. Ohridski“, Sofia].

Гудков, Л., Дубин, Б., Левада, Ю. 2007 – Л. Гудков, Б. Дубин, Юр. Левада. Проблема „элиты“ в современной России: Размышления над результатами социологического исследования. М., Фонд „Либеральная миссия“ 2007. [L. Gudkov, B. Dubin, Yur. Levada. Problema „elity“ v segodnyashney Rossii: Razmyshleniya nad ruzel'tatami sotsiologicheskogo issledovaniya. M., Fond „Liberal'naya missiya“ 2007].

Добрев, Д. 2022. – Д. Добрев. Николай Бердяев – революция и философия. Шумен: Университетско издателство, 2022. [D. Dobrev. Nikolay Berdyayev – revolyutsiya i filosofiya. Shumen: Universitetsko izdatelstvo, 2022].

Жабрев, А. 1996. – А. Жабрев. Современный российский чиновник. Социс, № 8. [A. Zhabrev. Sovremennyyu rossiyskiy chinovnik. Sotsis, № 8].

Крыштановская, О. 2005 – Ол. Крыштановская. Анатомия российской элиты. М., 2005, 35–36. [Ol. Kryshtanovskaya. Anatomiya rossiyskoy elity. M., 2005, 35–36].

Крыштановская, О. 1995 – Ол. Крыштановская. Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту. – Общественные науки и современность, № 1, 1995. [Ol. Kryshtanovskaya. Transformatsiya staroy nomenklatury v novuyu rossiyskuyu elitu. – Obshchestvennyye nauki i sovremennost', № 1, 1995].

Куколев, И. 1996 – И. Куколев. Региональные элиты: Борьба за ведущие роли продолжается. Власть, № 1. [I. Kukolev. Regional'nyye elity: Bor'ba za vedushchiye roli prodolzhayetsya. Vlast', № 1].

Ленин, Вл. 1969 – Вл. Ленин. Удержат ли большевики государственную власть? Т. 34, М., 1969, с. 316. [Vl. Lenin. Uderzhat li bol'sheviki gosudarstvennuyu vlast'? T. 34, M., 1969, s. 316].

Ленин, Вл. 1970 – Вл. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 44. Москва, 1970, с. 148. [Vl. Lenin. Polnoye sobraniye sochineniy. T. 44. Moskva, 1970, s. 148].

Медведев, Р. 2015 – Р. Медведев. Советский Союз. Последние годы жизни. WebKniga, 2015. [R. Medvedev. Sovetskiy Soyuz. Posledniye gody zhizni. WebKniga, 2015].

Медушевский, А. 1997 – А. Медушевский. Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе. Москва, 1997. [A. Medushevskiy. Demokratiya i avtoritarizm: Rossiyskiy konstitutsionalizm v sravnitel'noy perspektive. Moskva, 1997].

Попов, Г. 2019 – Г. Попов. Между либерализацией коммунизма и ортодоксальным марксизмом (осмысление эволюции советского экономического развития 1950–1960-х гг.). – Terra Economicus, № 17, 2019, 122–124. [G. Popov. Mezhdru liberalizatsiyey kommunizma i ortodoksal'nym marksizmom (osmysleniye evolyutsii sovetskogo ekonomicheskogo razvitiya 1950–1960-kh gg.). – Terra Economicus, № 17, 2019, 122–124].

Сельцер, Д. 2006 – Д. Сельцер. Взлеты и падения номенклатуры. Тамбов. [D. Sel'tser. Vzlety i padeniya nomenklatury. Tambov].

Семигин, Г. 1997 – Г. Семигин и др. Антология мировой политической мысли : В 5 т. Зарубежная политическая мысль, XX в. Т. 2. [G. Semigin i dr. Antologiya mirovoy politicheskoy mysli : V 5 t. Zarubezhnaya politicheskaya mysl', XX v. T. 2].

Сивилов, А. 2012 – Ал. Сивилов. Модели на смяна на властта в СССР и Русия. Президентски избори Русия 2012. Quo Vadis... “Сб. УИ „Св. Кл. Охридски”, София. [Sivilov, Al. Modeli na smyana na vlastta v SSSR i Rusiya. Prezidentski izbori Rusiya 2012. Quo Vadis... “Sb. UI „Sv. Kl. Ohridski”, Sofia].

Хантингтон, С. 2004 – С. Хантингтон. Политический порядок к меняющимся обществам. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. [S. Khantington. Politicheskii poryadok k menyayushchikhsya obshchestvakh. Moskva: Progress-Traditsiya, 2004].

Хантингтон, С. 2003 – С. Хантингтон. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва: РОССПЭН, 2003. [S. Khantington. Tret'ya volna. Demokratizatsiya v kontse KHKH veka. Moskva: ROSSPEN, 2003].

Хрущев, Н. 1956 – Н. Хрущев. Реч Хрущева на закрытом заседании XX съезда КПСС (24–25 февраля 1956 г.). Мюнхен, 1956, 8–9. [Rech Khrushcheva na zakrytom zasedanii KHKH s“yezda KPSS (24–25 fevralya 1956 g.). Myunkhen, 1956, 8–9].

Хънтингтън, С. 2002 – С. Хънтингтън. Сблъсъкът на цивилизациите. София, Обсидиан, 2002. [S. Hantington. Sblasakat na tsivilizatsiite. Sofia, Obsidian, 2002].

Фроянов, И. 1999 – Иг. Фраянов. Погружение в бездну: (Россия на исходе XX века). СПб., 1999, 59–61. [Ig. Frayanov. Pogruzheniye v bezdnu: (Rossiya na iskhode KHKH veka). SPb., 1999, 59–61].

Шубин, А. 2007 – Ал. Шубин. Парадоксы перестройки. Москва, 2007. [Al. Shubin. Paradoksy perestroyki. Moskva, 2007].

Lane D. 1996 – D. Lane. The Gorbachev Revolution: The Role of the Political Elite in Regime Disintegration. – Political Studies, № 44.

Michels, R. 2001 – R. Michels. Political Parties. Kitchener, 2001.

Moska, G. 1996 – G. Moska. La classe politica. Milano, 1996.

Pareto, V. 1920 – V. Pareto. Compendio di Sociologia generale. Firenze, 1920.

Sakwa, R. 2002 – R. Sakwa. Russian Politics and Society. 3rd ed. London: Routledge, 2002.

White, S. 1990 – S. White. Gorbachev in Power. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

White, S. 1991 – S. White. Gorbachev and after. Cambridge University Press, 1991.

Интернет-базирани източници / Internet Sources

Сурков, В. 2019 – Вл. Сурков. Долгое государство Путина. О том, что здесь вообще происходит. – В: Независимая газета, 2019. – URL: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html. (май 2024). [Vl. Surkov. Dolgoe gosudarstvo Putina. O tom, chto zdes' voobshche proskhodit. – V: Nezavisimaya gazeta, 2019. – URL: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html. (may 2024)].

Березовский, Е. 2002 – Евг. Березовский. Политическая элита современной России: Особенности формирования; социологический анализ. М., 2002. – URL: <https://www.dissercat.com/content/politicheskaya-elita-sovremennoi-rossii-osobennosti-formirovaniya-sotsiologicheskii-analiz>. (май 2024). [YEvg. Berezovskiy. Politicheskaya elita sovremennoy Rossii: Osobennosti formirovaniya; sotsiologicheskii analiz. M., 2002. <https://www.dissercat.com/content/politicheskaya-elita-sovremennoi-rossii-osobennosti-formirovaniya-sotsiologicheskii-analiz>. (june 2024)].

Бжезинский, Зб. 2003 – Зб. Бжезинский. Россия сползает к „петрократии“. – В: Время новостей, № 231, 2003. – URL: <http://www.vremya.ru/2003/231/5/86980.html>. (май 2024). [Zb. Bzhezinskiy. Rossiya

spolzayet k „petrokratii“. – V: Vremya novostey, № 231, 2003 <http://www.vremya.ru/2003/231/5/86980.html>. (june 2024)].

Нисневич, Ю. 2015 – Юр. Нисневич. Эволюция номенклатуры: от советской к российской. 2015. – URL:<https://souo-mos.ru/v-gorode/evolyuciya-nomenklatury-ot-sovetskoj-k-rossijskoj/> (май 2024). [Yur. Nisnevich. Evolyutsiya nomenklatury: ot sovetskoy k rossiyskoy. 2015. URL:<https://souo-mos.ru/v-gorode/evolyuciya-nomenklatury-ot-sovetskoj-k-rossijskoj/> (май 2024)].

Фурсов, А. 2009 – А. Фурсов. Леонид Брежнев и это эпоха. http://andreyfursov.ru/news/leonid_brezhnev_i_ego_ehpokha/2009-05-19-22 (май 2024). [A. Fursov. Leonid Brezhnev i ego yepokha. http://andreyfursov.ru/news/leonid_brezhnev_i_ego_ehpokha/2009-05-19-22 (june 2024)].